

UDK 821.163.44-13:398(091)

**ISTORIJA I FIKCIJA U BUGARŠTICI SA
ISTOČNOG JADRANA: *Kako Peraštani
kazniše ispanskoga vojvodu Don Karla
koji osramoti dvije peraške sirote
djevojke g(odišta) 1573***

Krinka VIDAKOVIĆ-PETROV

Apstrakt:

Istražujući manje poznate istorijske događaje o španskoj opsadi i osmanskome ponovnom zauzimanju Herceg Novog 1537–1538. godine i upoređujući ih sa bugaršticom sa istočnog Jadrana, autor ispituje proces stvaranja narodne pjesme i odnos između činjenice i fikcije. Smatralo se da je upravo ovaj događaj poslužio kao istorijska podloga pjesme „Kako Peraštani kazniše ispanskoga vojvodu Don Karla koji osramoti dvije peraške sirote djevojke g(odišta) 1573“. Međutim, istorijske činjenice su izmijenjene i prilagođene prema specifičnoj lokalnoj pjevačkoj tradiciji. Iako veličana u književnosti, herojska španska odbrana Herceg Novog nije ostavila dubljeg traga u španskom narodnom pamćenju, ostajući epizodna i na margini glavnog toka španske istorije. S druge strane, u bugarštici su istorijski elementi svedeni ili zanemareni, kontekst je izmijenjen, a vojni sukob predstavljen kao društveni. Autor pokazuje da je prijelaz od istorije ka fikciji (pseudoistoriji) paralelan pomjeranju od epskog ka baladi, te zaključuje da bugarštica o kojoj je riječ nije nastala u vrijeme istorijske epizode španskog prisustva u Herceg Novom.

Ključne riječi:

• bugarštica • istorija • fikcija • Herceg Novi • Perast • Francisko Sarmiento

БОКА

ЗБОРНИК РАДОВА
ИЗ НАУКЕ, КУЛТУРЕ И УМЈЕТНОСТИ

A COLLECTION OF WORKS IN SCIENCE,
CULTURE AND ART

Istorija i fikcija u bugarštici sa istočnog Jadrana: *Kako Peraštani kazniše ispanskoga vojvodu Don Karla koji osramoti dvije perashke sirote djevojke g(odišta)*¹

Krinka VIDAKOVIĆ-PETROV

Dok ogromna većina srpskih balada koristi kratak stih (osmerački ili sedmerački), zabilježen je prilično mali korpus tradicionalnih pjesama, uglavnom balada, sa dugim stihom – petnaesteračkim ili šesnaesteračkim, sa cezurom poslije sedmog ili osmog sloga. Najraniji tekstovi pjesama dugog stiha, nazvanih *bugarštice* [jednina: bugarštica], potiču s kraja XV vijeka, dok su hronološki najkasniji zapisi zabilježeni u rukopisima iz XVII i XVIII vijeka.

Prema preovlađujućem mišljenju², *bugarštica* je nastala u Srbiji, odakle se širila prema sjeveru, u Sremski okrug, a zatim južno, ka

1 Ovaj naučni rad objavljen je na engleskom jeziku u zborniku *Folkloristika* 1/1 (2016, str. 31–42).

Ranija verzija ovog rada predstavljena je na 44. Međunarodnoj konferenciji o baladama Komisije za narodnu književnost „Multietničnost i etnička mobilnost u baladama“, održanoj od 23. do 27. juna 2014. godine, u organizaciji Odjeljenja za engleske književnosti i kulture Instituta za engleski jezik Univerziteta u Pečuju, u saradnji sa Društvom za popularizaciju engleske i mađarske kulture na engleskom jeziku (SPECHEL).

2 Za sažet prikaz naučnih stavova o bugarštici vidjeti odličan „Uvod“ u: Miletich 1990: XIX–XXVI.

istočnoj jadranskoj obali. Migracije izazvane postepenim osmanskim osvajanjima balkanskog zaleđa imale su ključnu ulogu u tom procesu. Većina tekstova *bugarštica* sačuvana je i zabilježena na području istočnog Jadrana, kao ostaci starije tradicije koju je potisnula „nova“ deseteračka poezija, koja je postala dominantna u kasnijoj epskoj i baladnoj tradiciji.

Bugarštice se uglavnom bave događajima povezanim sa dvjema Kosovskim bitkama (1389. i 1448), ali i zbivanjima koja se tiču hrišćansko-turskih odnosa na južnom Jadranu, posebno u pogledu gradova Perast, Herceg Novi i Dubrovnik tokom XVI–XVII vijeka. Njihovi protagonisti su srpske istorijske ličnosti (XIV–XVI vijek), kao i ugarski, srpski i hrvatski učesnici događaja na južnom Jadranu, te „drugi“ – Španci, Mlečani i Turci. Njihovi odnosi obuhvataju sukobe moći, etničke odnose, vjerska, društvena i rodna pitanja. Kontekst u kojem su se ti događaji odvijali bio je kompleksan: obuhvatao je ne samo sukobe balkanskih Slovena i Ugara sa Turcima, već i sudare velikih zapadnih sila sa Osmanlijama na Mediteranu, kao i Katalonaca u Grčkoj u XIV vijeku, promet robe i trgovinu robljem (posebno robljem iz Bosne), prisustvo Španaca i Katalonaca u Dubrovniku (konzuli, trgovci, vojnici, pomorci, zanatlije, ljekari, putnici, španski Jevreji). U XVI vijeku, Kraljevstvom Napulja u južnoj Italiji i Siciliji vladala je dinastija Aragon. Kasnije je Dubrovnik uživao zaštitu Karla V i Filipa II, ali je istovremeno priznavao vrhovnu vlast Osmanlija, balansirajući između međusobno suprotstavljenih sila od kojih je zavisio.

Najstarija zabilježena *bugarštica* (1497), koju je otkrio i analizirao Miroslav Pantić (Pantić 1977), povezana je sa Izabelom del Balco, suprugom Federika I Aragonskog, kralja Napulja, i njenim putovanjem 1497. godine. O tom putovanju svjedoči mladi pjesnik Rodžero di Paćenca u poemi koja uključuje scenu što se odigrala u italijanskom mjestu Đoja del Kole, gdje je jedna grupa Srba, vjerovatno izbjeglica iz Srbije, izvela pred uglednom damom *bugaršticu* koja opisuje zatočenje ugarskog vojvode Janoša Hunjadija od strane srpskog despota Đurađa Brankovića u njegovoj tvrđavi u Smederevu, nakon Hunjadijevog poraza u Drugoj kosovskoj bici 1448. godine.

U geografskom smislu, područje istočnog Jadrana obuhvata nekoliko istorijski važnih centara: Dubrovnik i nekoliko gradova – Herceg Novi (Castelnuovo), Risan, Perast i Kotor – smještenih u

Bokokotorskom zalivu, južno od Dubrovnika. Ovo je bilo multietničko (Srbi i Hrvati) i multikonfesionalno područje (pravoslavni hrišćani, katolici, muslimani), kojim su vjekovima upravljale različite, naizmjenične strane sile, prije svega Venecija i Osmanlije. U mjestima pod dugotrajnom osmanskom vlašću lokalno srpsko stanovništvo ostalo je pravoslavno. Međutim, u mjestima pod dugotrajnom mletačkom vlašću, mnogi su prešli u katoličanstvo, nerijetko zadržavajući svoje stare religijske običaje (poput proslave isključivo srpske pravoslavne slave – krsnog imena).

Naše interesovanje usmjereno je na period obilježen neposrednim prisustvom Osmanlija (1482–1687), Španije (1538–1539) i Venecije (1687–1797) na ovom prostoru, kao i na događaje povezane s potonjom i njihov uticaj na lokalno okruženje i pojedine *bugarštice*. Naš glavni fokus jeste odnos između istorije i pseudoistorije u tekstovima *bugarštica* koji se odnose na specifičnu istorijsku epizodu: prisustvo Španaca u gradu Herceg Novom tokom 1538–1539. godine.

Područje jadranske obale od Dubrovnika na sjeveru do Bokokotorskog zaliva – uključujući gradove Herceg Novi, Perast i Kotor – na jugu, istorijski je veoma značajno, jer je predstavljalo raskrnicu Istoka i Zapada. Slovensko srpsko i hrvatsko stanovništvo bilo je pogođeno podjelom hrišćanstva na istočno vizantijsko i zapadno rimsko područje, a kasnije i sukobima evropskih sila, naročito Venecije, sa Osmanlijama u borbi za vojnu, političku i ekonomsku prevlast nad Mediteranom. Još jedna sila koja je nastojala da uspostavi kontrolu bila je Španija, naročito nakon 1500. godine, kada je preuzela vlast nad Kraljevstvom Napulja.

Zaštita španskog kralja Karla V bila je od posebnog značaja za Dubrovnik nakon dolaska na vlast sultana Sulejmana II. Poslije Kosovske bitke 1389. godine, Osmanlije su zavladaile većim dijelom Srbije; Carigrad je pao 1453, Bosna 1463, Beograd 1521, Rodos 1522, a Buda 1541. Okružen zemljama pod osmanskom vlašću, Dubrovnik nije imao drugog izbora nego da prizna vrhovnu vlast Osmanlija. Ipak, u isto vrijeme uspio je da stekne i zadrži zaštitu Španije. Nakon 1518. pojavila se nova prijetnja hrišćanima u ovom području: pirati pod vođstvom Hajredina Barbarose, koji je u isto vrijeme osnažio i osmansku pomorsku silu na Mediteranu.

Godine 1538, kod Preveze (u blizini Krfa), sukobile su se dvije moćne flote: špansko-mletačka, pod komandom čuvenog admirala

Andree Dorije, i osmanska, kojom je zapovijedao Barbarosa. Shvativši da će biti poražen, Dorija je odlučio da se povuče. Okrenuo je kurs i zaplovio ka Bokokotorskom zalivu. Na samom ulazu u zaliv, oko 40 kilometara južno od Dubrovnika, nalazio se Herceg Novi, uporište osmanske vlasti još od 1482. godine, zahvaljujući dobroj kopnenoj povezanosti sa zaleđem (Hercegovinom i Bosnom, koje su već bile pod osmanskom kontrolom). Pošto je Barbarosa bio daleko, Dorija je napao Herceg Novi, osvojio ga i stavio pod komandu španskog oficira Franciska Sarmienta.

Opis ove epizode dao je savremeni srpski historičar Jorjo Tadić. „Osmanlije su se najprije povukle u dvije tvrđave, jednu na obali, drugu na brdu, ali su se predali...” (Tadić 1932: 52). Tako je Herceg Novi došao pod vlast Španije i pod komandu Franciska Sarmienta, koji je dobio nalog da održava prijateljske odnose sa mletačkim podanicima u južnoj Dalmaciji, hrišćanima u oblastima pod osmanskom vlašću i Dubrovnikom. Sarmiento je takođe bio upućen da podstiče bune „Morlaka, Slovena i Albanaca” i da se oslanja na njih kao izvor informacija o kretanjima osmanskih trupa (Tadić 1932: 53). Kada se u julu 1539. godine Barbarosa vratio u Bokokotorski zaliv, ukazala mu se prilika da ponovo osvoji Herceg Novi. Najprije je napao gornju tvrđavu. Ne mogavši da se odupru napadu, Španci su pobjegli u donju tvrđavu, ali je kapija bila zaglavljena i nije se mogla otvoriti. „Tamo, pred kapijom, janjičari su ga zarobili pošto je odbio da se užetom izvuče, pa su ga odveli pred Barbarosu, koji ga je poslao u Istanbul” (Tadić 1932: 54). Sljedećeg dana i ova tvrđava se predala, te je Herceg Novi ponovo dospio pod osmansku vlast. Ovaj događaj zabilježen je i u izvještaju koji je napisao Dorija na osnovu podataka raznih dubrovačkih izvještača (Tadić 1932: 55).

Istu epizodu opisali su i Leon Arsenal i Fernando Prado u svojoj knjizi *Rincones de Historia Española. Episodios históricos, fabulosos y desconocidos a través de los siglos* (2008). Njihovo kazivanje o ovom zaboravljenom događaju španske istorije zasniva se na dva izvora: *Historia de la vida y hechos del emperador Carlos V* španskog historičara i biskupa Prudencija de Sandovala (1553–1620) i *Carlos V, el César y el hombre* savremenog španskog historičara Manuela Fernandez Alvariza (1921–2010). Ovi autori nude više pojedinosti. Španski pješadijski puk o kome je riječ najprije je bio stacioniran u Lombardiji, gdje je izvršio pobunu i bio rasformiran: jedna polovina je prebačena u

Ugarsku, dok je druga na kraju završila u Herceg Novom. Nakon novih osmanskih osvajanja na Mediteranu, Papa je osnovao Svetu ligu. Bila je sastavljena od snaga pod papinom komandom, Venecije, Španije i Malteških vitezova. Španski puk, koji je brojao ukupno 4.000 ljudi (oko 150 konjanika), bio je raspoređen u Herceg Novom, gdje je trebalo da služi kao baza za dalja upadanja protiv Osmanlija u balkansko zaleđe. Međutim, sama Liga ubrzo se raspala i sa Zapada nije stizala nikakva pomoć, pa su Španci ostali odsječeni i prepušteni da brane svoje položaje od Barbarosine nadmoćne vojne sile (10.000 pješaka, 4.000 *janjičara*, artiljerija i podrška osmanskih snaga iz zaleđa). Opsada je započela u julu 1539. godine, kada se oko 1.000 Turaka iskrcalo da bi uzeli zalihe vode, ali su ih španska pješadija i konjanici dočekali u zasjedi i napali. Tokom opsade, komandant španskog puka Francisco Sarmiento podsticao je svoje ljude da utvrde i ojačaju odbranu na sjevernoj tvrđavi. Sedmicu dana kasnije, Barbarosa je Špancima uputio „velikodušnu“ ponudu da napuste grad časno, sa oružjem, ali bez artiljerije i baruta. Španci su odbili, a prema pisanju Arsenala i Prada učinili su to iz psiholoških razloga – kako bi povratili čast izgubljenju u sramoti i poniženju koje su doživjeli u Lombardiji, suočavajući se sada s mnogo nadmoćnijom turskom silom. Zanimljivo je da se u Sandovalovom prikazu pominje jedan Jevrejin iz Napulja, vjerovatno izmišljeni lik, koji je izdao Špance prenijevši Barbarosi vijest o njihovom očajnom stanju. Još više obavještenja došlo je do Turaka preko trojice dezertara (dva Španca i jednog Portugalca). Kada je glavni osmanski napad počeo da nadire, Sarmiento, koji je već bio teško ranjen, naredio je svojim ljudima da se povuku u donju tvrđavu, gdje je lokalno civilno stanovništvo potražilo sklonište. Međutim, kada su tamo stigli, ispostavilo se da su kapije bile zabarikadirane i nijesu se mogle otvoriti. Sarmientu je ponuđeno da ga užetom izvuku gore, ali je odbio, rekavši: „Bog ne bi htio da se ja spasim ostavljajući svoje ljude da poginu“ (Arsenal i Prado 2008: 32). Samo je 200 Španaca preživjelo; među njima i Mačin de Monguja, koga je Barbarosa želio pridobiti u svoju vojsku. Monguja je odbio, nakon čega je odmah pogubljen, uz mnoge druge španske vojnike. Godine 1545, pišu Arsenal i Prado, u Mesinu je stigla jedna galijsa sa grupom zarobljenika koji su uspjeli da pobjegnu iz turskog zatvora. Među njima je bilo dvadeset i pet Španaca koji su preživjeli pokolj u Herceg Novom.

Arsenal i Prado navode da su, u vrijeme kada su se ovi događaji zbivali, španski junaci bili opjevani u brojnim pjesmama koje su ih upoređivale sa besmrtnim mitološkim herojima. Ipak, herojski otpor Španaca u Herceg Novom ubrzo je bio „izbrisan iz narodnog pamćenja“, vjerovatno zbog „beznačajnosti“ njihovog podviga u širem kontekstu borbe za prevlast na Mediteranu. U zaključku o ovoj zaboravljenoj epizodi španske istorije, Arsenal i Prado citiraju sonet španskog pjesnika Gutijera de Cetine (1520–1557), naslovljen: „Tijelima Španaca koji su poginuli u Castelnuovu“. Sonet se završava stihovima u kojima se kaže da su ti uzorni junaci umrli „da bi dokazali da je sjećanje“ na njihovu „slavnu smrt“ „vrijedno zavisti same pobjede“ (2008: 34).

Jedan od razloga što je ova epizoda pala u zaborav u Španiji i Evropi jeste jenjavanje velikih sukoba na Mediteranu: Venecija je 1540. sklopila mirovni ugovor s Osmanlijama, dok je Karlo V 1543. potpisao primirje sa Sulejmanom Veličanstvenim. Herceg Novi je ostao pod osmanskom vlašću sve do 1687. godine, kada ga je osvojio mletački vojni zapovjednik Đerolamo Korner, stavivši ga pod vlast Venecije, koja je trajala sve do 1797. godine.

Iako su renesansni pjesnici opjevali herojski sukob Španaca sa Turcima u Herceg Novom, izgleda da taj epizodni čin hrabrosti nikada nije pustio korijena u zapadnim narodnim predanjima – ne samo zato što je bio epizodan, već i zato što se odigrao na nepoznatom mjestu, na margini glavnog toka španske istorije. U narodnom predanju samog Herceg Novog, ovaj događaj se „pamti“ na drugačiji način. Naime, sagledava se u kontekstu lokalne istorije, ali i kao epizoda bez dugoročnih posljedica. Istorija se u Herceg Novom pamti kroz javne prostore poput trgova i ulica, te kroz arhitekturu, naročito vojne građevine osmišljene da odolijevaju vremenu i neprijateljskim napadima. Danas je Herceg Novi prelijepo turističko odredište u kojem se nalaze tri tvrđave, ili „kule“, kako ih lokalno nazivaju. Najveća i najbolje očuvana poznata je pod svojim turskim imenom *Kanlı kula* (Krvava kula). Danas je to pozornica ljetnjih filmskih i muzičkih festivala. Južna tvrđava, znatno slabije očuvana i najbliža moru, poznata je pod svojim italijanskim imenom *Forte Mare*. Sjeverna tvrđava nosi ime *Španjola* (Španska kula). Iako su je podigli Osmanlije, tvrđava je poistovjećena sa Špancima, jer im je kratko služila kao vojno uporište, a ne s Turcima.

Poslije španske epizode tvrđava je bila u ruševinama – i takva je ostala do danas – pa je sjećanje više sačuvao toponim, a ne sama građevina.

Španska epizoda pojavljuje se i u jednoj *bugarštici* pod naslovom: „Kako Peraštani kazniše ispanskoga vojvodu Don Karla koji osramoti dvije perашke sirote djevojke g(odišta) 1573“ (Miletich 1990: 268–275). Grad Perast iz naslova nalazi se neposredno južno od Herceg Novog, u Bokokotorskom zalivu. U periodu 1186–1371. Perast je bio dio Srbije. Nakon što su Osmanlije osvojile potonju, Perast je nakratko bio nezavisan, ali je 1420. prešao pod vlast Venecije. Stanovništvo Perasta bilo je slovensko, uglavnom srpsko-crnogorsko, ali je zbog dugotrajne mletačke vlasti, koja je potrajala sve do 1797, većina stanovništva bila katoličke vjeroispovijesti. Nekoliko *bugarštica* bavi se lokalnim sukobima i okršajima između Peraštana i mjesnih Turaka u primorju (Herceg Novi i Risan) ili u zaleđu (Hercegovina).

Bugarštica o kojoj je riječ jeste balada, a ne epska pjesma. Ona obrađuje tipičnu baladnu temu iz domena porodičnog života – kršenje kodeksa časti koje se tiče silovanja žena. Suprotstavljene strane – Peraštani i španska vojska stacionirana u Herceg Novom – nijesu sukobljene na osnovu vjerskih razlika, jer su obje strane bile hrišćansko-katoličke, već po etničkom i kulturnom identitetu, a još značajnije po liniji razgraničenja između lokalnog stanovništva i „drugog“ uljeza, koga su predstavljali Španci. U slučaju Herceg Novog, gdje je stanovništvo bilo srpsko i uglavnom pravoslavno, kao i u slučaju Perasta, „drugi“ su predstavljeni kroz tri grupe: dvije hrišćanske (Mlečani i Španci) i jednu muslimansku (Turci). U lokalnim narodnim pjesmama Mlečani se prikazuju u pozitivnom, a Turci u negativnom svijetlu. Ipak, iako bi se očekivao pozitivan prikaz Španaca, ova *bugarštica* ih predstavlja u krajnje negativnom tonu. Od samog početka oni se pojavljuju kao „oni Španci naviknuti na sramna djela“, a kada se takva slika uspostavi, nije iznenađujuće što su „besramno obeščastili“ dvije lokalne djevojke iz Perasta, koje je njihov gospodar poslao u Herceg Novi po nekom poslu.

Protagonisti ovog narativa podijeljeni su u dvije grupe: prvu određuje zamjenica „mi“, a drugu „oni“ ostali. U prvoj se nalaze dvije perашke služavke i „ugledni perашki junaci“, opisani i kao „krajšnici vitezovi“, svi anonimni (osim jednog, Vukmira, koji je služio kao uhoda nad Špancima). U drugoj grupi nalaze se dva lika s imenima – španski vojvoda Don Karlo i njegova supruga Izabel – te drugi anonimni

(konjanici i vojnici) iz njegove pratnje. Španska imena su više generička, nego konkretna, pa ime Karlo može sugerisati na španskog kralja Karla V. Prisustvo Španaca u Herceg Novom jeste istorijska činjenica, ali se dva glavna lika mogu posmatrati kao fiktivno prekrajanje istorije. Zapovjednik puka bio je iskusni vojnik, ali svakako ne „vojvoda“, a njegovo pravo ime, Francisko Sarmiento, očigledno je bilo zaboravljeno i zamijenjeno opštim imenom. Iako su civili – „oko četrdeset klerika i trgovaca“ (Arsenal i Prado 2008: 24) – došli u Herceg Novi zajedno sa pukom, među njima zasigurno nije bilo žena, a kamoli supruge zapovjednika Sarmienta. Lik Izabel je izmišljen i popunjava ulogu neophodnu slijedu logike baladne priče, u kojoj se sukob izvodi iz motiva silovanja. Taj motiv nosi dvostruku funkciju: najprije instrument prestupa, a zatim i osvete. Silovanje po definiciji podrazumijeva muško-ženski odnos, pa je balada morala uvesti ženske likove, udaljavajući se tako od istorije a približavajući fikciji. Žene nijesu imale nikakvu ulogu u španskoj epizodi, jer je bila isključivo vojničkog karaktera. Međutim, kako je istorijsko pripovijedanje počelo da blijedi, pretvarajući se u maglovito i neodređeno, lako je bilo načiniti tranziciju od istorije ka fikciji, te pretvoriti epski istorijski narativ koji veliča vojničku čast u fiktivnu baladnu priču koja prikazuje nasilan prekršaj društvenog kodeksa i njegovo ništa manje nasilno ponovno uspostavljanje.

Silovane žene imaju neophodnu, ali sporednu ulogu, više kao pasivni objekti, a ne subjekti radnje. Međutim, silovanje predstavlja prestup koji izaziva mušku potrebu za odmazdom, od strane čuvara društvenog poretka kojim vladaju muškarci. Muškarci iz „časnog“ Perasta i Španci „naviknuti na sramna djela“ preuzimaju glavne uloge, ali ne kao borci u epskoj bici, već kao protagonisti sukoba moći u skućenoj lokalnoj areni, obilježenoj specifičnim društvenim, etničkim i kulturnim odlikama. Štaviše, sukob se odvija u društvenom okruženju koje se značajno razlikuje od istorijskog. U pitanju je Španski puk sačinjen od vojnika veterana koji su se pobunili jer nijesu primali platu. Dakle, to nijesu bili pojedinci iz visokog i profinjenog društvenog miljea. Uzdizanje Franciska Sarmienta u vojvodu Don Karla ukazuje na još jedan književni postupak – uvođenje socijalnog aspekta u narativ zasnovan na motivu silovanja: moćni španski vojvoda, u pratnji konjanika i vojnika, iskorištava dvije sirote djevojke, nemoćne služavke, pokazujući tako krajnji prezir prema potčinjenima (siročad, žene,

sluge), ali i prema lokalnom stanovništvu u cjelini. Stoga se sukob razvija ne samo u domenu odnosa „mi“ i „ostali“, već i u dva dodatna domena obilježena polnim (muško–žensko) i društvenim (visoko–nisko) pokazateljima.

Narativ započinje postavljanjem scene: uvode se Don Karlo i njegovi konjanici, koji su kratko boravili u Herceg Novom, a potom krenuli da obilaze zemlju. Na putu slučajno nailaze na dvije djevojke/ služavke i španski vojvoda ih „osramoti“. Djevojke se vraćaju u Perast i prenose svom gospodararu šta se dogodilo. Tada su Peraštani „održali vijeće“ i zakleli se da će se osvetiti:

*Radije bismo svi Peraštani pomrli,
Ugledni ljudi Perasta,
Neg' da Špance pustimo žive!
(Miletich 1990: 269)*

Potom odlučiše da pošalju jednog svog (Vukmira) u Herceg Novi da uhodi Špance i smisli plan osвете. Poslije sedam dana Vukmir se vratio i izvijestio da vojvoda i njegovi konjanici namjeravaju sjutradan da krenu iz grada „skupljati čete po zemlji“. Iste noći Peraštani otploviše ka Herceg Novom i oko ponoći postaviše zasjedu kod bunara, gdje su očekivali da će Španci doći ujutru. U zoru vojvoda, njegova supruga i konjanici stigoše do bunara i tu se zaustaviše da počinu. Peraštani ih napadoše, pobiše četrdeset i trojicu „španskih junaka“ i zarobiše Don Karla i njegovu suprugu Izabel. Pred njegovim očima su je „obeščastili“, objašnjavajući joj da je to osveta za ono što je njen muž učinio sirotim peraškim djevojkama. Zatim mu „odsjekoše ruku“ i „sramna usta“ kojima je „ljubio one mlade sirotice“, i poslaše ga nazad u Herceg Novi. Izabel je na kraju izvršila samoubistvo, objesivši se o bunar koji se „nekada zvao Španska grobnica“, a „sada se zove bunar groblja“. Tako su „peraški vitezovi“ izvojevali svoju osvetu, nastojeći da im „nikakva sramota“ ne ostane za života ni u smrti.

I ovdje ponovo imamo mjesto i toponim koji povezuje narativ sa istorijom. Prema Arsenalu i Pradu, 12. jula 1539. oko hiljadu Turaka iskrcalo se kako bi obnovili zalihe vode i zarobili nekog španskog vojnika ili lokalnog civila kako bi došli do podataka o stanju španske odbrane. Međutim, grupa španskih vojnika pod vođstvom Mačina de

Monguje izvela je iznenadni napad zatekavši ih nespremne kod bunara. Turci pobjegoše prema luci, ali su ih tamo dočekali Sarmiento i njegovi vojnici: „Pobili su trista Turaka, trideset zarobili i natjerali preostale da se povuku na brodove“ (2008: 26).

Balada je sačuvala sjećanje na mjesto gdje se dogodio pokolj. To je mjesto koje se povezuje s vodom i mirom: *bunar*. Ona je, takođe, sačuvala i sjećanje na događaj koji se tu zbior: zasjedu onima koji su se kod *bunara* zaustavili po vodu. Međutim, bunar je pomiješan s drugim mjestom, onim gdje je osakaćeni Sarmiento skončao. Kada je riječ o *bunaru*, napadači i napadnuti zamijenili su uloge. Balada se udaljila od historije na tri načina: potpunim zaboravom kada su Turci u pitanju, preokretanjem uloge Španaca i uvođenjem lokalnih protagonista – Peraštana.

Zašto su Španci imali negativnu sliku u lokalnom predanju i sjećanjima? Moguće je navesti tri posredna razloga. Prvi je loša reputacija katalonskih pirata – zbog njihovih upada u Grčku (uključujući i Svetu Goru, koja je sveto mjesto za pravoslavne hrišćane), napada na trgovačke brodove i učešća u trgovini robljem – koja je prenesena na Špance. Drugi bi mogao biti povezan s lokalnim incidentima sa Špancima u Dubrovniku. Tadić bilježi jedan takav slučaj, parnicu koju je 1530. godine pokrenuo bivši španski konzul u Dubrovniku. U godinama koje su uslijedile tom nerazriješenom pitanju, „nastao je niz sukoba između Dubrovnika i pojedinih Španaca“ (Tadić 1932: 39), bez obzira na činjenicu da je Španija nastavila da štiti Dubrovnik na Zapadu. Treći razlog mogao bi biti borba za prevlast među članicama Svete lige: Papa i Mlečani nijesu bili naročito zadovoljni što je Dorija komandovao zajedničkom flotom u koju su oni uložili mnogo više resursa nego Španija: „Flotom je zvanično komandovao Andrea Dorija, što je predstavljalo povod za tenzije imajući u vidu da su papska i mletačka flota bile dvostruko veće od one kojom je zapovijedao Dorija“ (Arsenal i Prado 2008: 23). Na kraju, iako za to nemamo dokumentovanih podataka, moguće je da su Španci – veterani vojnici koji su se zatekli izloženi pritiscima u Herceg Novom, mjestu koje im je bilo potpuno strano – pogrešno shvatili lokalno stanovništvo i odnosili se prema njemu na neprikladan način. Španski vojnici, u pratnji klerika i trgovaca, lako su mogli zanemariti kulturu, vjeru i interese pretežno srpskog i pravoslavnog stanovništva Herceg Novog, sa kojim su se Peraštani

snažno poistovjećivali. Možda jedan izdvojeni detalj iz istorijskog izvještaja može potvrditi loš odnos Španaca s lokalnim stanovništvom. Kapija donje tvrđave, gdje su mještani potražili utočište, nije se mogla otvoriti jer je bila „zazidana“. Ili, možda mještani nijesu htjeli da žrtvuju sopstvene živote da bi spasli Špance, viđene kao tuđince nametnute silom, osuđene da budu izbačeni iz Herceg Novog istim putem kojim su i došli. Mještani su poznavali Mlečane i Turke, koji su vjekovima učestvovali u kontroli Bokokotorskog zaliva, dok su Špance vjerovatno doživljavali kao prolazne uljeze koji tu nijesu imali šta da traže.

Postoji još jedan detalj koji povezuje narativ balade sa istorijskim prikazom Španaca u Herceg Novom. Istorijska ličnost Sarmiento, prototip fiktivnog Dona Karla, borio se hrabro u svim bitkama i završio teško ranjen – „sa tri rane od strijela na licu i glavi jedva se mogao kretati“ – a u završnoj bici, prema predanju, jurnuo je na konju među razjarene janjičare; „kasnije nije pronađen ni mrtav ni živ, niko ne zna šta mu se dogodilo“ (Arsenal i Prado 2008: 31–32). Don Karlo je takođe bio osakaćen – odsječena mu je ruka, a „sramna“ usta „odsječena“. Vrlo je moguće da se radi o asocijaciji na Sarmientove rane po „licu i glavi“. Balada je sačuvala trag o tragičnom sakaćenju i smrti vođe Španaca (Sarmienta), ali je potpuno izbrisala kontekst, zamijenivši ga novim i drugačijim. Slika osakaćenog, umirućeg Sarmienta ostala je u pamćenju, ali je istovremeno odvojena od Barbarosine opsade Herceg Novog, koja pruža logički okvir ka takvom epilogu.

Najzanimljiviji aspekt ove *bugarštice* jeste to što, iako je zasnovana na elementima zabilježene istorije, ona samu istoriju zaobilazi kako bi se usredsredila na neepski događaj predstavljen kao tragičan incident u okviru lokalne hronike. Prijelaz iz istorije u fikciju (pseudo-istoriju) ide paralelno sa prelaskom iz epa u formu balade. Istorijsko pamćenje sačuvano je u arhitektonskom spomeniku poznatom kao Španska tvrđava, ali i u nekim elementima balade: (1) mjesto zasjede označeno kao „bunar“ (nazvan „Španska grobnica“ ili „bunar groblja“); (2) slika Španca ranjenog po „licu i glavi“; (3) Španci koji napuštaju grad da bi regrutovali čete. Neistorijski elementi uvedeni su u skladu sa novim narativnim kontekstom i konvencijama baladnog žanra: (1) motiv silovanja koji donosi novi povod sukoba (prekršaj društvenog kodeksa – kazna i ponovno uspostavljanje društvenog kodeksa); (2) tri fiktivna ženska lika; (3) promjena društvenog okruženja (vojvoda i vojvotkinja

kao njegovi markeri); (4) uvođenje lokalnih muških protagonista (kolektivni lik: Peraštani); (5) naglašena fikcionalizacija potiskivanjem istorijske uloge Turaka.

Prijelaz iz istorije u pseudoistoriju ukazuje na to da ova *bugarštica* nije nastala u isto vrijeme kad i istorijska epizoda o prisustvu Španaca u Herceg Novom. Posredna veza sa istorijskim narativom sugerise da se ona pojavila znatno kasnije, dovoljno kasno da „zaboravi“ suštinski istorijski kontekst i značenje, te da ih preobrazi u tipičnu baladnu radnju oblikovanu prema konvencijama žanra. Tako je prvobitni vojni sukob između Španaca i Turaka zamijenjen društvenim sukobom – prestupom kodeksa časti (silovanjem) – između lokalnog „mi“ (Peraštana) i stranog „drugi“ (Španaca), što je bilo u skladu s pojedinim elementima istorijskog narativa.

Bugarštica koja obrađuje špansku epizodu povezana je sa još tri *bugarštice* čiji su protagonisti takođe „Peraštani“. Prva nosi naslov: „Boj Peraštana i Kotorana s Turcima iz Novog i izdaja Kotorana“. Ona opisuje događaje koji su se zbili nakon španske epizode i obnove osmanske vlasti u Herceg Novom. U središtu je jedan od brojnih sukoba između Osmanlija u Herceg Novom i Peraštana i Kotorana, predstavnika Venecije. Pjesma veliča hrabri otpor Španaca, ali isto tako ističe da pobjeda pripada sili, a ne pravdi:

*Kad Turci osvojiše Novi silovito,
Turci vitezovi,
Od Španije ga uzeše, toliko Turaka pade,
Španci im se mnogo puta osvetiše.
Bjehu to španski junaci.
Nestaje pravde gdje sila gospodari!
(Miletich 1990: 277)*

Druga *bugarštica* takođe se odnosi na istoriju sukoba i smjenjivanja vlasti nad gradovima u Bokokotorskom zalivu između Osmanlija i Venecije. Naslov joj glasi: „Vojska hrišćanska, s Peraštanim, poslije krvavog boja, uze Novi od Turaka 30. septembra 1687“ – a odnosi se na bitku za Herceg Novi između hrišćana pod vođstvom Mlečanina Đerolama Kornera i Osmanlija. Peraštani su bili dio mletačke sile koja je istjerala Osmanlije iz Herceg Novog. Treća narodna

pjesma, „Boj Peraštana s Turcima risanskim“, opisuje sukob hrišćanskih Slovena iz Perasta i Osmanlija koji su bili nastanjeni u Risnu, gradu smještenom između Perasta i Herceg Novog.

Ove četiri *bugarštice* povezuju dva osnovna obilježja. Sve četiri imaju kolektivne protagoniste – „Peraštane“ – istaknute već u naslovima, i sve se pozivaju na očigledne historijske reference vezane za lokalne oblike – ograničene na Bokokotorski zaliv – opšte borbe za prevlast nad Mediteranom između Osmanlija i zapadnih sila, prije svega Venecije. Ipak, *bugarštica* koja se direktno bavi španskom epizodom („Kako Peraštani kazniše ispanskoga vojvodu Don Karla koji osramoti dvije perashke sirote djevojke g(odišta) 1573“) predstavlja izuzetak zbog svojih višestrukih prijelaza iz historije u fikciju, što se ogleda: u samoj suštini teme (smještenoj u privatnu sferu porodice i društva, a ne u javnu vojnu sferu), u koncepciji sukoba (od vojnih pitanja ka individualnom društvenom prestupu/kazni), u narativnoj strukturi (od konvencija epskog pripovijedanja ka baladnim), u sklopu likova (uvođenje ženskih likova i rodnih obilježja povezanih s motivom silovanja). Ono što balada najbolje pamti iz historije, iako nejasno i konfuzno, jeste mjesto gdje se nasilje dogodilo – *bunar* – i *slika* osakaćenog španskog vojnog zapovjednika Sarmienta, koga je balada preobrazila u vojvodu Don Karla: čovjeka kažnjenog zbog kršenja kodeksa časti nad lokalnim stanovništvom, umjesto da bude slavljen za hrabro odolijevanje Turcima u odbrani hrišćanskog Zapada.

Bibliografija

Arsenal, León, i Prado, Fernando (2008). *Rincones de Historia Española. Episodios históricos, fabulosos y desconocidos a través de los siglos*. EDAF: Madrid–Meksiko–Buenos Aires–San Huan–Santjago–Majami.

Miletich, John S. (1990). *The Bugarstica: A bilingual anthology of the earliest extant South Slavic folk narrative song*. Urbana: University of Illinois Press.

Pantić, Miroslav (1977). „Nepoznata bugarštica o despotu Đurđu i Sibinjainin Janku iz XV veka“, *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, XXV (3), 421–439.

Tadić, Jorjo (1932). *Španija i Dubrovnik u XVI veku*. Beograd: Izdanje Zadužbine dr Nikole Krstića.

Summary

HISTORY AND FICTION IN A BUGARŠTICA BALLAD FROM THE EASTERN ADRIATIC: HOW PEOPLE OF PERAST PUNISHED THE SPANISH DUKE CARLO WHO DISGRACED TWO POOR PERAST GIRLS IN 1573¹

Krinka VIDA KOVIĆ-PETROV

By studying lesser known historical events on Spanish occupation and Ottoman takeover of Herceg Novi from 1537–1538 and by comparing them with a bugarštica ballad from the Eastern Adriatic, the author investigates the process of the folk ballad creation and the relation between the facts and fiction. It has been proved that this very event had inspired the historical background of the ballad *How People of Perast Punished the Spanish Duke Carlo who Disgraced two Poor Perast Girls in 1573* (Bogišić 59). However, historical facts were changed and adapted to the specific local poetic tradition. Although celebrated

¹ This scientific paper was published in English in the journal "Folkloristika" 1/1 (2016, pg. 31–42).

The earlier version of this paper was presented on the 44th Folk Literature Committee's International Conference on Ballads, held from 23rd to 27th June 2014, organized by the Department for English Literature and Culture of English Language Institute in Pécs, in cooperation with the Society for Popularization of English and Hungarian Culture in English Language (SPECHEL).

in literature, the heroic Spanish resistance in Herceg Novi didn't leave a deep mark in Spanish popular memory, considering that it had been of episodic character and marginalized from the main course of Spanish history. On the other hand, historical elements were reduced or neglected in the *bugarštica* ballad, the context was changed and the military conflict was presented as a social one. The author points out that the transition from history to fiction (pseudohistory) is parallel to the shift from epic form to the ballad one, and concludes that this *bugarštica* ballad does not belong to the same historical episode of the Spanish presence in Herceg Novi.

Key words: • *bugarštica* ballads • history • fiction • Herceg Novi • Perast • Francisco de Sarmiento